

LA CONSTRUCCIÓ DE LA MURALLA MEDIIEVAL DEL MERCADAL EN EL DARRER TERÇ DEL SEGLE XIV

JOSEP CANAL, EDUARD CANAL, JOSEP M. NOLLA,
LLUÍS PALLÍ I JORDI SAGRERA (HUG GIRONA)

INTRODUCCIÓ

La muralla del Mercadal és el sector més desconegut del conjunt de fortificacions d'una ciutat tan caracteritzada per les seves obres defensives com és Girona. Un desconeixement molt senzill d'explicar; cap pany de mur o torre del seu recinte se'ns ha conservat. A diferència dels altres sectors murats de la ciutat medieval, quasi intactes en gran part del seu recorregut, els del Mercadal foren enderrocats en diferents moments del primer terç del segle XX (Iglésias, 2003, pàg. 102-110), de manera que l'únic testimoni visible són els plànols i les fotografies antigues, a banda de les poques prospeccions arqueològiques que hom ha pogut fer. El propòsit d'aquest treball és fer avinent aquesta muralla als ulls moderns, especialment pel que fa a la seva etapa inicial, quan es van alçar murs i torres en el darrer terç del segle XIV i, també, copsar la «petita història» d'aquell procés; les cabòries d'una monarquia, d'una ciutat i dels seus habitants per tirar endavant aquell repte en una etapa plena de dificultats.

EL CONTEXT; LES COMPLEXITATS D'UNA ÈPOCA

La guerra amb Castella i l'entrada de forces estrangeres a Catalunya des dels anys seixanta del segle XIV, inspirà una veritable *política poliorcètica* –o política de defensa– de Pere el Cerimoniós, que havia pres una decisió en aquest sentit: emmurallar totes les ciutats dels seus regnes, tal com explicà a les Corts de Tarragona de 1370; [...] *E diu lo poeta que no és menor virtut retenir e conservar ço que és guanyat, que guanyar de novell. Per què us preguem,*

per conservació de nostra corona, vullats fer tres coses, la primera que vosaltres, ciutats e viles nostres, vos vullats les enfortir de murs e de valls, e vosaltres, prelatos e clergues, ricshomens e cavallers, així mateix façats vostres llocs enfortir, per tal que enemics, no aquestes gents robadores que són ajustades en lo món, no puxen a Nós deshonrar e a vosaltres damnificar [...] (Abadal, 1972, pàg. 227). Com podem observar, es tractava d'una crida general –un veritable programa de *defensa nacional*–, feta a totes les poblacions reials, moltes de les quals ja tenien obres en marxa des de feia alguns anys, però també a les poblacions de jurisdicció eclesiàstica o nobiliària. Durant els anys anteriors, 1365, 1366, 1367 i 1368, les companyies de mercenaris francesos havien entrat al Principat, especialment les famoses i temudes Companyies Blanques de Bertrand de Guesclin. Encara que aquestes havien estat contractades pel mateix rei Pere en la seva guerra contra Pere de Castella, el comportament violent i imprevisible d'aquella gent els feia enemics temibles, per això el país vivia aleshores en un estat de psicosis col·lectiva; la por d'una nova invasió. Aquest estat afavoria i donava suport a la decisió reial, però també li imposava certs límits, car Pere volia emmurallar totes les poblacions del Principat, de jurisdicció reial o feudal, però havien de ser les mateixes comunitats les que ho fessin, segurament per raons pressupostàries, però també per les limitacions constitucionals de la monarquia en aquest sentit; per això l'estil persuasiu del monarca, que no *ordena* sinó *prega*. Malgrat tot, com podrem veure, la insistència del monarca i els seus fills i successors, els reis Joan i Martí, resultà decisiva, ja que, en gran mesura, l'objectiu s'assolí. És en aquest context que cal situar l'execució de l'obra de la muralla del Mercadal de Girona, amb els seus avatars.

LA HISTÒRIA DE L'AIXECAMENT DE LA MURALLA

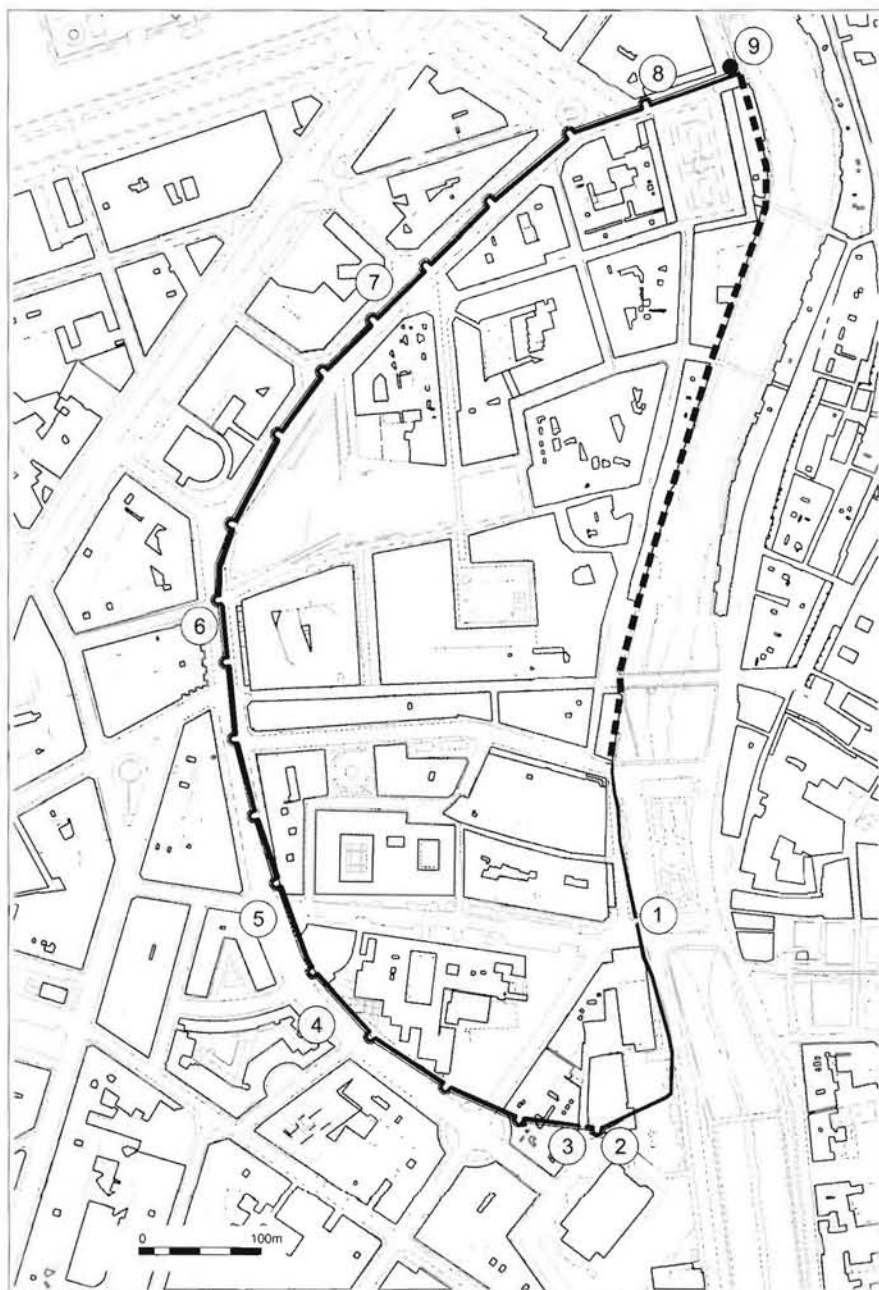
L'espai urbà conegut com el *barri del Mercadal* no adquirí una veritable cohesió fins al seu tancament per les muralles en el darrer terç del segle XIV. Fins aquell moment, estigué format per uns antics termes o *vil·les* suburbanes, principalment *el Mercadal*, al nord, i *Cuguçacs*, al sud, que no foren integrades al terme urbà de Girona fins algun moment imprecís del segle XII (Canal et al., 2003, pàg. 281-283), en la mateixa època en què apareix el tercer topònim estructurant del sector –el de *Fontanilles*–, entre els dos ja citats.

Fins ben entrat el segle XIII, *Mercadal*, *Fontanilles* i *Cuguçacs* foren tres espais suburbans travessats per diversos recs i dominats per les hortes, amb una excepció, el petit nucli de molins i cases, concentrat al llarg del tram final del rec Monar, abans de la seva desembocadura a l'Onyar i al sud de l'església de Santa Susanna, que esdevingué parroquial en la primera meitat del segle XIII (Canal et al., 2003, pàg. 284). L'aixecament del convent de Sant Francesc, en aquella època, no ajudà gaire a la cohesió d'aquell espai en procés d'urbanització en crear un tap que gairebé estrangulà les relacions entre el nord –*el Mercadal*– i el sud –*Fontanilles* i *Cuguçacs*– però, al mateix temps, la construcció del pont de Sant Francesc o de *Framenors* ajudà a estrènyer els vincles entre les dues ribes de l'Onyar, especialment en les èpoques de pluges.

Durant els darrers decennis del segle XIII i la primera meitat del XIV, *el Mercadal*, *Fontanilles* i *Cuguçacs* visqueren una remarcable urbanització, fins al punt que a mitjan segle XIV, i abans de la pesta de 1348, l'espai aplegava més de 600 focs, és a dir, uns tres mil habitants, un 30% dels de tota la ciutat. Per tant, no ens ha de sorprendre que, un cop el rei Pere el Cerimoniós va prendre la decisió d'emmurallar Girona més enllà del vell i reduït clos de la *Força Vella*, l'ordre de tancar amb murs els ravals i burgs de la riba dreta de l'Onyar, on s'aplegaven més de dos terços de la població, va ser seguit, de ben a prop, per la decisió de tancar els ravals a la riba esquerra.

La construcció de la muralla del Mercadal va ser una iniciativa molt personal del monarca, com ho varen ser les obres dels murs de la resta de la ciutat i, ja ho hem vist, les de tantes altres de Catalunya en la segona meitat del segle XIV. Remarquem aquesta iniciativa perquè la ciutat i els seus grups dirigents –especialment prohoms i jurats– més aviat hi posaren objeccions i entrebancs, com tindrem ocasió de veure, un fet gens sorprenent si pensem que la despesa anava, en gran mesura, a càrrec de la mateixa ciutat, mitjançant la recaptació de talles, i l'endeutament dels censals, però també perquè aquest sobreesforç financer coincidí amb una època de crisi econòmica i demogràfica evident.

La nova obra significà un canvi radical per a tot el sector a ponent de l'Onyar, car seria tancat per un mur que l'encerclaria essent, de fet, un segon recinte urbà. Aquest fet, en primer lloc, l'aïllà de la resta del pla de Girona i, la comunicació s'hauria de fer, des d'aleshores, per un nombre molt limitat de portals, situats sobre les principals vies d'entrada a la ciutat. D'altra banda,

Plànol actual del Mercadal sobre el qual s'han dibuixat les muralles medievals.

1) Portal d'en Vila. S'esmenta per primera vegada el 1443. Darrere el portal, ja dins el recinte, s'obria la plaça d'en Vila, d'on prové el topònim del portal. En Bernat Vila era un hostaler de final del segle XIV que regentava el seu negoci ubicat on ara s'aixeca el gratacels anomenat popularment «el bolet», a la plaça Salvador Espriu. L'emplaçament, al cap de la plaça, va afavorir que esdevingués un referent urbà. El nom va fer fortuna i es va aplicar a la plaça i al mateix portal de la muralla.

2) Torre de la muralla. Les que es representen en el plànol s'han dibuixat metòdicament a partir de la cartografia històrica gironina conservada des del segle XVII fins a principi del XX. Totes excepte aquesta. Malgrat que no se'n té constància documental, la seva presència pensem que es justifica, en l'aspecte teòric, perquè és l'únic angle mort i mal guarnit de la muralla del Mercadal. Aquest sector va ser transformat per la construcció del baluard de Sant Francesc i pel convent de Sant Francesc de Paula. Els canvis urbans van afectar la muralla fins al punt de fer desaparèixer la torre prematurament.

3) Portal dels Flassaders o de Santa Caterina. Les primeres referències no remunten més enllà del segle XVI. Tanmateix, l'emplaçament sobre la confluència de dos importants camins d'accés a la ciutat; el camí barcelonès (actual carrer Migdia) i el de Caldes (carrer de la Rutlla), són raons de pes per considerar que el portal existí des de la construcció de la muralla.

4) Tram de muralla de Cuguacs. No es va enderrocar fins al segle XX. La intervenció arqueològica arran de les obres de l'antic hospital de Santa Caterina, n'ha posat al descobert alguns trams.

5) Portal de Santa Clara. Anomenat així per la proximitat del convent homònim que va romandre fora del recinte del Mercadal fins que, la construcció dels baluards en el segle XVII, va obligar a desmantellar-lo per fundar una nova seu a l'interior del barri.

6) Portal del Monar. S'esmenta el 1407. Regulava l'accés a la ciutat pel camí antic que seguia un traçat paral·lel al del rec Monar. Ambdós venien de Santa Eugènia i travessaven el Mercadal fins arribar a l'església de Santa Susanna, on el camí es connectava amb la xarxa urbana de carrers. El rec continuava i desguassava, tal com encara ho fa, a l'Onyar i una mica més al nord del pont de Pedra.

7) Muralla nord del Mercadal. Ben coneguda gràficament per plànols i fotografies i molt poc documentalment. A l'estima de Girona de 1535 es constata que, bona part del tram, estava mig enderrocat, car les referències que fa del mur del sector sempre les acompanya amb el qualificatiu «trencat».

8) Portal de Figuerola. Es documenta a partir del segle XVI. El nom li prové del rec de Figueroles que ja s'esmenta en el segle XIII. Era un rec subsidiari del Monar que naixia de la Cadireta inferior –a l'actual carrer Tomàs Mieres– i regava les hortes de la banda nord del Mercadal abans de desembocar a l'Onyar prop de l'actual pont de Sant Agustí.

9) Torre de Figuerola. No apareix mai en els documents baixmedievals. A diferència de les altres de la muralla del Mercadal, aquesta era més voluminosa i potent. S'avançava respecte del mur i era totalment independent. Conceptualment era molt semblant a la torre dels predicadors, rere el convent de Sant Domènec, o a la de Santa Llúcia a l'extrem nord de la muralla del burg Sant Pere de Galligants.

l'extensió de la zona urbana cap a migdia, les rengleres de cases bastides al sud del Cuguacs, a un costat i a l'altre de l'Hospital Nou, seguint els dos camins meridionals, era massa allargada per quedar inclosa dins el nou recinte, de manera que tot un barri –el de l'Hospital Nou– quedà fora murs i, en certa mesura, destinat a esdevenir residual en molt poc temps; el capbreu

dels censos que el 1388 rebia l'Hospital Nou al seu veïnat (AHG Hospital, perg. 1081-1090) ens ofereix la imatge d'un petit barri d'unes quaranta cases i espais d'obradors i hortes que estaven condemnats a desaparèixer quan esdevingué extramurs. Una situació semblant succeïa al sud-oest, on el nucli format pel convent de Santa Clara –del qual no en sabem gairebé res– restà també extramurs. Finalment, el nou mur reforçà el paper central del nucli septentrional –el Mercadal– que, des d'aleshores, esdevingué el nom general de tot l'espai urbà tancat dins el nou recinte; des de 1368 així l'anomenaven les lletres reials i el 1372, per primera vegada, un document gironí esmentava un *hospici* (casa i solar) situat *...en lo Mercadal de Gerona en lo Carrer y en lo cap inferior del Carrer dels Canaders* (ACSG, Sag. 2^a, Arx. III, 335); fins aleshores mai el carrer de Canaders i tot el sector urbà a migdia del convent de Sant Francesc havia estat definit així; eren coneguts pels noms de *Fontanilles* i *Cuguçacs*.

Les obres de la nova muralla en aquest sector van ser una mica posteriors a les de l'altra banda de la ciutat, que havien començat el 1362, quan el rei Pere ordenà l'aixecament i reforçament dels murs al sector de Ballesteries i de Sant Feliu (Madurell, 1965, pàg. 340-341). El 2 de novembre de 1368, enmig del temor per les notícies de la imminent entrada de les Companyies de Bertrand du Guesclin des del Rosselló, s'aprovaren els Capítols sobre la construcció de la muralla del Mercadal, que havia de tancar des del camí barcelonès, al sud, fins al cap del pont d'en Cardonet, avui el pont de les Peixateries, al nord (Costa, 1975, pàg. 138); malauradament no en disposem del text, només d'algunes referències indirectes, entre les quals les cites als *obres* o responsables de la construcció; els *ciutadans* Bartomeu d'Avellaneda, Ramon Calvet i Berenguer Vilar. Poc després, les obres ja estaven en marxa perquè el 23 de març de l'any següent, el rei Pere manava que, en relació a les obres dels murs dels ravals començades des de feia poc –entre els quals, evidentment, el Mercadal–, no es poguessin expropiar les propietats i *vergers* –horts i jardins– necessaris sense abans haver acordat *l'estima* o valoració i indemnització amb els propietaris (Madurell, 1965, pàg. 344-345). La qüestió de les expropiacions i indemnitzacions esdevingué un dels esculls més importants de les noves obres, entre altres raons perquè agreujava les despeses financeres.

Sembla que aquell 1369 les obres no anaven gaire al gust del monarca perquè el 15 maig, el rei Pere recordà les ordenacions sobre l'aixecament del

vall i els murs al raval del Mercadal {...} en la carta d'ordenació per nos feta sobre lo vall e mur faedors en lo raval del Mercadal de la dita ciutat, se contenga que 'l dit vall sia alamborat ab paret de pera e de calç a messions comunes de la ciutat {...}. Pel que sembla, el rei es queixava de la qualitat dels materials emprats –el mur ha de ser de pedra i calç, recordava el rei–, però també sabem, gràcies a les seves queixes, que les ordenacions aprovades mig any abans contenien, a banda de les especificacions tècniques, els procediments necessaris per al seu finançament, les dites *messions comunes* o talles. A més, el rei rebutjava l'al·legació dels jurats i prohoms de la ciutat que justificaven que l'obra no s'estigués continuant perquè, deien, primer calia acabar les altres obres de la ciutat (Madurell, 1965, pàg. 345). Això indica les dificultats per dur a terme les diverses obres, però també una certa rivalitat entre el Mercadal i la resta de la ciutat, a la riba dreta de l'Onyar –on vivia el 70% de la població–. L'argument fou, en principi, rebutjat pel rei, però més endavant l'hagué d'atendre.

Tres dies després, el 18 de maig, el rei Pere, queixós de l'absentisme dels encarregats –en podríem dir contractistes– nomenà nous *obres* –responsables de les obres– dels murs del Mercadal, i els recordà que havia d'anar {...} *del camí barcelonés entro sots l'alberch qui fo d'en Cardonet {...}*; a més, ordenava que es repartís l'obra a fer entre els habitants del raval i que {...} *fet aquell repartiment, tantost fets anar tots los habitants del dit raval a la dita obra e mostrats a cascut la sua part a aquella fets començar encontinent e continuar, en manera que cascut faça cascuna setmana los jornal o jornals o mig jornals a que son taxats, forçantlosne ab impositions de penes e exaccions de aquelles {...}* (Madurell, 1965, pàg. 346). Per tant, sembla clar que el treball a les obres es repartia entre els mateixos veïns del barri, que devien treballar formant grups o brigades sota la direcció dels *mestres d'obra* i dels *obres* o encarregats; cadascú havia de col·laborar en proporcions variables de treball –*jornals o mig jornals*–, de ben segur inversament a la seva condició econòmica, la qual cosa ens fa plantejar que les talles també es poguessin pagar en treball, si més no, en part, i que els ciutadans benestants n'estiguessin exempts. La participació en els treballs públics era una obligació de tots els habitants ben coneguda des de l'antiguitat, les dites *operae* i *munera sordida*, citades en els textos jurídics des del baix imperi romà. A Catalunya, en època carolíngia, diversos textos recordaven l'obligació del *servitium* dels habitants dels llocs envers les autoritats públiques. El *servitium* sembla correspondre

al conjunt de treballs d'utilitat pública, entre els quals hi haurien els de fortificació (Salrach, 1993, pàg. 56-57).

Un altre aspecte conegut d'aquelles obres era l'existència d'espais propers destinats a *obrador*, a l'aire lliure, dels picapedrers que entallaven i preparaven les pedres arribades de més lluny; un d'aquests llocs era la *pedrera de Cugusachs*, esmentada en un capbreu del 14 de juny de 1370 (ACSG Pab. Des., 116). Per un altre capbreu del mateix lloc, més de mig segle després, el 1424, sabem que allà hi havia un hort que arribava fins a la muralla (ACSG Pab. Des., 126). Tot plegat ens fa concloure que la pedrera s'havia establert ben a prop de la muralla, al sud del carrer de les Savaneres i al nord del rec de Cuguçacs, en algun lloc del solar que avui (2008) ocupa la Delegació d'Hisenda. Evidentment, la pedrera desaparegué amb el final de les obres.

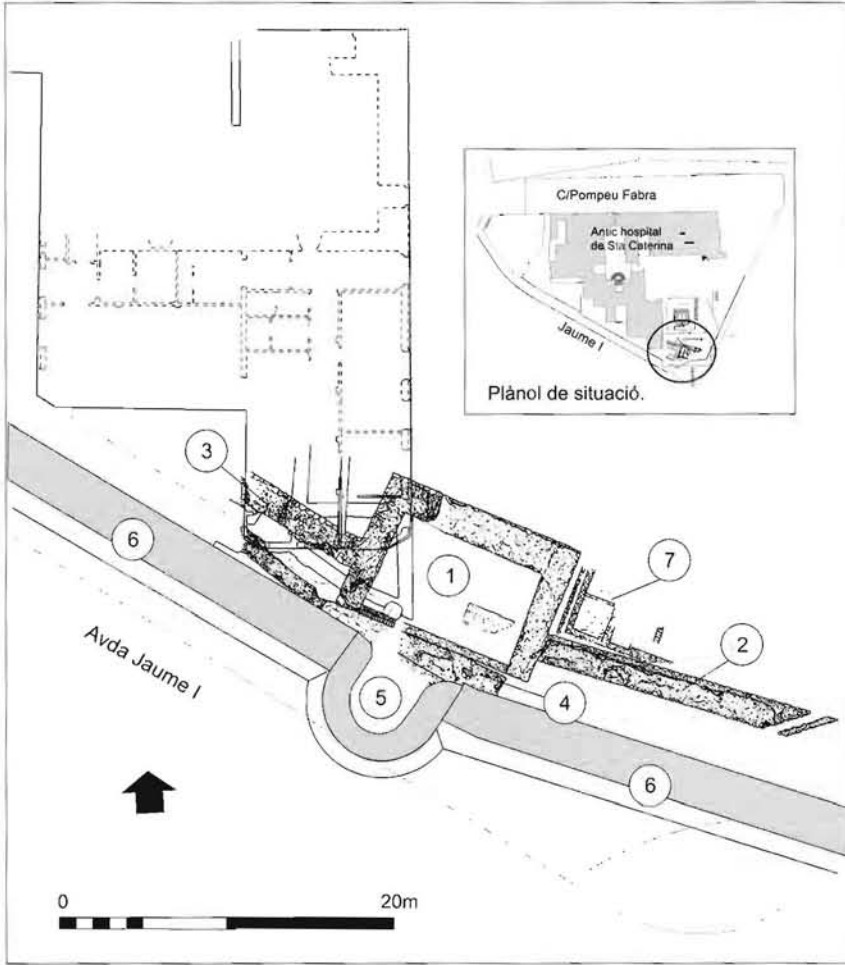
Però els treballs encara no eren del gust reial, perquè el 23 març de 1370 Pere s'havia queixat al batlle de Girona per no haver obligat la continuació de l'obra del vall al raval del Mercadal i recordà el gran perill que això representava per als cinc-cents focs del raval. A més, ordenà que es recaptés la talla feta darrerament i que els habitants d'aquell sector només paguessin als *obres* del raval (Madurell, 1965, pàg. 347-349), és a dir, que els veïns del burg contribuïen només a l'obra del seus murs, i no als de la resta de la ciutat, un fet lògic si pensem que es tractava d'un recinte independent, gran i costós; de més d'un quilòmetre i mig. D'altra banda, la referència reial als prop de cinc-cents focs que hi residien [...] *lo dit raval en lo qual ha D focs o engir [...]*, permet apreciar millor la importància demogràfica –el 1370– de l'espai a tancar, habitat, aleshores, per unes dues mil o dues mil cinc-centes persones, un 30% dels cap a set mil habitants que aleshores tindria Girona. En tot cas, es tractava d'un centenar de focs menys que els registrats en el fogatge de 1360 (Guilleré, 1994, pàg. 58-59 i 113-114), un senyal evident dels problemes de l'època; una reducció d'una sisena part de la població en una dècada és una dada força significativa del signe demogràfic d'aquells temps, en què els estralls de la pesta de 1362 encara es devien notar.

Però, immediatament, un cop d'efecte; només tres setmanes després, el 17 abril del mateix any, el rei ordenava que s'aturessin les obres del vall començades al Mercadal de Girona, per no perjudicar les obres dels murs principals de la ciutat, revocant així la lletra anterior del 23 de març, doncs [...] *si les obres dels dits murs e valls del dit raval se fahien, seria gran lagui de la obra dels murs principals [...]* per la qual lagui se poria seguir a la dita ciutat, ço

que Déus no vulla, irreparable perill e damnatge [...] (Arnall, 2000, doc núm. 306). Com es pot explicar aquesta aturada, quan només tres setmanes abans el rei insistia que continuessin les obres? Sembla una mesura d'urgència que només s'entén per raons militars; la presència de companyies de mercenaris francesos en retirada cap a França després de les seves campanyes a Castella, aconsellava enllestir la fortificació dels sectors més avançats del recinte a llevant de l'Onyar i, en canvi, es devia considerar menys urgent el tancament del raval del Mercadal perquè, en cas de caure en mans enemigues, no posava en perill el manteniment de la resta de la ciutat, que disposava del seu recinte murat en estat més avançat de construcció.

Sembla que durant uns anys les obres restaren aturades fins al 1374. El 25 de juliol, el monarca envià una carta en la qual lloava Galceran de Vilarig, Capità de Girona –un càrrec de responsabilitat militar de nova creació–, que havia fet començar de nou les obres de la muralla al raval del Mercadal (Madurell, 1965, pàg. 351). La carta reial també manifestava la urgència del moment, ja que les companyies de mercenaris de l'infant Jaume de Mallorca s'aplegaven al Rosselló per entrar al Principat pel Coll de Panissars, operació que, finalment, no reeixí, car les forces invasores es desviaren cap a la Cerdanya. Aquell moment fou també el de la florida de nous projectes que, en algun cas, significaven modificacions dels ja establerts. Per exemple, en el mateix any, el rei Pere adreçava una carta en què desaconsellava als qui volien [...] *quel dit vall sestena al rech appellat de Figueroles [...] perquè [...] si aixís fahia se lunyas massa del poblat [...]* (Fabre, 1986, pàg. 76), és a dir, que ja s'havia plantejat la idea de perllongar el mur més al nord del límit fixat pel rei l'any 1368. En aquella data, el monarca fixava el límit davant el pont *d'en Cardonets*, avui el Pont de les Peixateries Velles, però a Girona ja es plantejaven allargar-lo més cap al nord, fins al límit del rec de Figueroles –avui la façana nord de la plaça de la Independència–, on finalment s'aixecà.

Però la nova empenta de seguida topà amb les dificultats financeres, tal com explicava una ordre del rei Pere del 7 de novembre de 1374, en què manava que es cobrés als deutors de talles amb l'execució o embargament de llurs béns i, a més, facultava els jurats de la ciutat per acordar amb els habitants del raval del Mercadal el convenient per a una ràpida execució de les obres de la muralla (Pla Cargol, 1953, pàg. 57). Però sembla que la nova embranzida, si de cas es produí, fou de curta durada, perquè un any després, el 25 de gener de 1376, el monarca es queixà a l'encarregat de l'obra perquè

Planta del tram de muralla documentat arqueològicament al pati rere l'antic hospital de Santa Caterina.

- 1) Cos d'edifici que mapes antics del segle XVIII assenyalen com un cos de guàrdia.
- 2 i 3) Mur interior o contraparet de la muralla.
- 4) Estructura d'obra i morter de principi del segle XX.
- 5) Ubicació de la torre de la muralla que no es va poder excavar.
- 6) Mur extern de la muralla que només es va localitzar d'esquitllentes a la intervenció arqueològica.
- 7) Pareds i altres elements constructius de principi del segle XX.

no es feia res a les obres del vall i el mur del Mercadal i molts trams estaven en perill d'enderroc [...] *nostre car primogenit lo duch vos ha comanat lo fet de les obres del vall e mur del Mercadal de Gerona, e que no si fa res [...] los lochs qui no son forts estan en gran perill d'ésser destrouits i derretats, per los grans affers que s'esperen [...]* (Madurell, 1965, pàg. 355); una descripció que indica com s'havien aixecat molts panys de muralles, però alguns romanien inacabats i en perill d'enderroc. Pel que sembla, la seva queixa fou endebades, perquè durant un temps no tenim més notícies sobre l'obra; però potser hi podem trobar una explicació, car els anys de 1374 a 1376 foren etapes de gran carestia i fam a Catalunya i també a Girona (Guilleré, 1993, pàg. 302). En aquest context, la impotència del rei sembla ben palesa, el seu silenci potser també indica que els seus interessos prioritzaven altres afers.

Calgué esperar una dècada, fins al 1385, per tornar a veure l'inici de les obres que, aquesta vegada, van prendre un impuls definitiu. El 23 de gener, el rei Pere manava a Francesc de Santcliment, Capità de Girona, que s'acabés el tancament del vall i el mur del Mercadal, si calia [...] *enderrocant vergers, alberchs e altres edificis que sien en lo dit spay o loch per lo qual passaran {...}* i que es posés d'acord amb els propietaris sobre les taxacions i indemnitzacions. A més, l'autoritzà a establir talles, censals i violaris per finançar l'operació (Madurell, 1965, pàg. 357-358). Un altre cop, el context bèl·lic justificava la crida reial, ja que, en aquells moments, es congriava la guerra entre el comte d'Empúries i l'ancià rei Pere, i Girona restava massa exposada a l'atac dels emporitans. Aquesta vegada el rei manifestà més complaença pel compliment de les seves ordres, perquè el 30 d'octubre, mentre estava a Girona, on devia contemplar el ritme de la construcció, envià una carta a Andreu Guerau, *obrer* del Mercadal, en què el felicitava per la continuació de les obres dels murs i el vall del Mercadal [...] *car som informats certament, que vos ab gran cura e diligencia havets treballat e treballats que els murs e vall per ordinació començats en lo Mercadal de Gerona {...}* (Madurell, 1965, pàg. 359-360). La satisfacció del rei per la feina del seu *obrer* era prou gran, perquè uns mesos després, el 13 de juny de 1386, li atorgà el privilegi de pescar als fossats de la muralla (Pla Cargol 1953, pàg. 56); un indici que aquests valls estaven plens d'aigua, segurament perquè formaven part de l'antic sistema de recs al nord (*Figueroles*) i al sud (*Cuguçacs*) del Monar. Qui sap si la presència reial contribuï al bon ritme de l'obra, si més no durant un temps.

Malgrat el dinamisme que semblaven haver pres les obres, o potser per això, el 25 de juny de 1386 el rei Pere ordenà al batlle i als jurats de Girona que paguessin als habitants del Mercadal els 7.000 florins de la talla aplicada a la construcció dels murs [...] *faessets compliment als habitants del Raval appellat del lo Mercadal [...] en aquells VII M. florins [...] per fabricació de murs e valls [...]*, car amb aquests diners s'havien compromès a treballar en dits valls i murs d'acord amb les especificacions fixades. Però els habitants del Mercadal es queixaven que, a causa de no haver rebut tots els diners, estaven aixecant la contraparet de només dos pams i mig de gruix, quan estava establert que seria de vuit pams, i les torres que havien fet segons les ordinacions reials [...] *les torres que han fetes per nostra ordinació [...]*, no eren obligats a fer-les, per manca de diners. Per tot això, el rei manava que es continués amb el cobrament de la talla a la ciutat i que del que restés per cobrar se'n fes el pagament en dotze mensualitats començant per la dotzena part el proper més de juliol (Madurell, 1965, pàg. 361-362). A banda del conflicte evident que enfrontava els veïns del Mercadal amb la resta de la ciutat, segurament perquè la majoria dels gironins, que vivien a l'altra banda del riu, dins un altre recinte, no devia considerar l'obra del Mercadal com el seu problema, el text anterior també esmentava alguns aspectes tècnics relacionats amb l'obra, segurament descrits en els capítols i contractes de construcció, però gairebé mai exposats pel rei. Podem saber, per exemple, que el mur s'aixecava amb dues parets de vuit pams cadascuna, la qual cosa significava una amplada total de quatre metres. També s'estaven obrant les torres –les quals, per tant, no cal pensar que siguin una obra posterior–, prop d'una vintena de torres semicilíndriques que, separades en intervals d'uns cinquanta metres –una mica més, en alguns casos–, encara podem observar a les fotografies de final del segle XIX i començament del XX (Boadas & Iglésias, 2001), i que mai no hem de confondre amb els baluards alçats en el segle XVII.

Un text posterior informa de les dificultats, cada cop més evidents, del pagament de les talles, perquè el 22 de juliol d'aquell 1386, Joan, el primogènit del rei Pere, ordenà a Jaume Beuda, clavari de Girona, que pagués les quantitats degudes al seu secretari com a salari, desestimant l'al·legació del clavari que aquest no havia pagat les talles introduïdes pels jurats amb motiu de la construcció del mur del Mercadal (Arnall, 2000, doc. núm. 353); els enormes problemes financers que plantejà als gironins la construcció de

les muralles en el darrer terç del segle XIV han estat plantejats per C. Guilleré (Guilleré, 2006) i mereixen, sens dubte, més estudis; de tota manera, és clar que a finals del segle XIV els *censals* –el crèdit–, substituïen progressivament les *talles* –l'impost–, com a sistema de finançament de les despeses públiques. A aquestes dificultats s'hi afegien els problemes demogràfics; les talles de 1379 (AMG VIII. 1.1 llig.1, reg. 3) i 1388 (Guilleré, 1980, pàg. 341) donaven 424 i 402 focs al Mercadal, respectivament, quan el 1370 eren 500 i més de 600 el 1360; en menys de trenta anys, el burg havia perdut un terç de la seva població; una pèrdua fins i tot superior a la del conjunt de la ciutat.

I malgrat això, tot sembla indicar que fou en aquells anys quan avançà de manera definitiva el tram meridional del mur del Mercadal, que anava des del lloc on s'encreuava amb el carrer de les Savaneres fins al punt on el rec de Cuguçacs s'abocava a l'Onyar, a tocar de la creu del camí barcelonès; per aquesta raó, només des de la segona meitat dels anys vuitanta comencem a trobar documents relacionats amb cases i horts dels alous de la Pabordia de Desembre o de la Sagristia Segona que limitaven amb la muralla. Així ho indica, per exemple, la venda que el 1387 Antoni Masnou va fer a Francesc Castelló d'una casa al carrer Savaneres que limitava al sud amb la {...} *muralla nova del Mercadal mitjançant el camí o trànsit que allí passa* {...} (ACSG Pab. Des., 120). L'any següent (1388) sabem que, a causa de la construcció i el vall de la muralla del Mercadal, del jardí que Pere Clusella tenia a l'alou de la Sagristia Segona només li'n quedava un raconet, que limitava a llevant i migdia amb el camí que hi havia entre el vall i dit cantonet (ACSG. Sag. 2^a, Arx. III, 20); els límits a migdia i llevant amb la muralla no deixen lloc a dubte, estem en una cantonada de la muralla aleshores en construcció, on arribava fins a prop de la riba de l'Onyar i es desviava cap al nord, en el seu extrem meridional, prop de l'angle que formaven la trobada del rec de Cuguçacs amb l'Onyar. La referència al vall de llevant ens diu que també s'estava obrant el mur de la riba de l'Onyar; per tant, s'estava completant el circuit tancat del raval del Mercadal, un recinte autònom de la resta dels murs de la ciutat, a l'altra banda del riu. La confirmació de l'existència del mur a la riba de l'Onyar la trobem una mica més tard; un capbreu ordenat per la Pabordia de Cassà de la Seu entre els anys 1408 i 1412 explica que les cases del sector nord de la *plaça d'en Vila* (aleshores dita *de la Font Major*), es recolzaven en el *mur* que hi havia a la riba del riu, on ara trobem les voltes que miren cap a la plaça de Catalunya (ACSG Pab. Cassà, Cap., 1408-1412).

Altres documents ens donen més pistes sobre l'obra recent dels murs en aquest sector meridional del burg. El 16 juliol de 1389, el rei Joan manava al batlle, al jutge, als jurats, al clavari i als obrers de les obres del mur del Mercadal que atenguessin la reclamació de Blanca, viuda de Jaume Venguí, que encara no havia cobrat les 191 lliures que se li devien per l'expropiació de peces de terra per a la construcció del mur del Mercadal (Arnall, 2000, doc. núm. 363). El cognom Venguí apareixia diverses vegades en el sector alt del carrer Savaneres des de començament del segle XIV, les seves propietats afectades se situaven a les dues bandes del carrer Savaneres i properes al convent de Santa Clara, a la part nord de l'actual Delegació d'Hisenda i al seu davant, en una part de l'actual Gran Via de Jaume I i més enllà. Aquesta qüestió de les expropiacions i indemnitzacions no era només un problema per a les autoritats en la seva relació amb els propietaris; aquests també es veien afectats quan l'expropiació reduïa l'extensió i el valor del solar afectat. Sabem, per exemple, que el 1393 es produí una reducció de censos a la meitat sobre diverses cases perquè una d'elles se situava molt a prop de la creu del camí barcelonès i havia estat derruïda per bastir el mur nou de la ciutat (ADG. Perg. Sant Feliu, s.n.).

El rei Pere havia mort el 1387 sense haver pogut veure enllestides les obres del Mercadal i, per això, el seu fill Joan, que ja hi havia intervingut com a primogènit i delegat del seu pare, hagué de persistir en l'intent; el 1389 ratificava el privilegi concedit pel seu pare a Andreu Guerau, el 1386, sobre la pesca als fossats del mur (*supra*) i declarava amb satisfacció que, gràcies a la persistència del citat Andreu, les obres de les muralles del Mercadal ja estaven enllestides (Coroleu, 1888, 99); Coroleu cità aquesta informació d'un document de l'ACA que no hem consultat (ACA. Reg.1291, fol.191); per això no sabem quin era el motiu exacte de la satisfacció del monarca. Però, com veurem tot seguit, una cosa era que el circuit murallat hagués estat tancat –això deduïm de la declaració reial– i una altra era que les obres estiguessin ben fetes; el rei Joan i el seu germà i hereu, el rei Martí, hagueren d'esmerçar nous esforços en aquest sentit.

Sembla clar que en aquells anys les obres no sempre havien anat a gust de la monarquia o de les autoritats locals. El 1390, una sentència del tribunal de la Cúria lamentava que al Mercadal [...] *muris ipsius ravalis cum turribus cungruis inceptus et in magna parte notabiliter non tamen perfecte fabricatus [...]*; o sigui que els murs i torres incloses dels ravals havien estat aixecats, en

gran part, de manera deficient. Per això, diu el document, s'havia obligat les comunitats foranes de la vegueria de Girona a finançar part de les despeses (Juliol, 2002, doc. núm. 56); una referència evident a la mediocritat constructiva de les obres en curs. Tampoc faltaven les queixes habituals dels monarques; el juny de 1396, Maria, reina lloctinent, s'adreçà als jurats i prohoms de Girona i els ordenà que fessin continuar les obres de la muralla del raval, ja que s'anunciava la invasió del comte de Foix des de França; un fet que desmentia el cofoisme de Joan I el 1389 (*supra*). A més, demanava explicacions per no haver complert la inversió promesa de 3.000 florins, segurament el producte d'una nova talla (Arnall, 2000, doc. núm. 414). Però potser les queixes de la reina no estaven prou justificades, perquè dos anys abans s'havia fet el repartiment d'una nova talla per indemnitzar diversos propietaris per l'enderrocament de diverses cases de sectors afectats per la construcció de les muralles, entre els quals se citaven *...el mur e valls del Mercadal a Cugusach* (Chía, 1888, pàg. 297). Malgrat tot, l'apressament de la reina tingué efecte. El 21 de juliol de 1396, enmig de la citada crisi militar provocada per l'amenaça d'invasió del comte de Foix, els jurats de Girona, per la insistència de Guillem de Cartellà, capità i responsable de la defensa de la ciutat, publicaren un ban en què ordenaven, entre altres coses, que s'emprengués l'obra d'un dels trams de la muralla del raval –malauradament no sabem quin– i que els habitants del barri del Mercadal [...] *haian a fer castells de fusta en les torres del mur de dit raval i de torra a torra al mig una verdescha [...]* (Chía 1888, pàg. 228); és a dir, estructures suplementàries per aixecar l'alçària de les torres –que no eren més altes que la muralla– i construccions de fusta, dites *verdesques*, o cobertes al llarg del mur, per protegir els defensors. Tot plegat, sembla indicar, un xic paradoxalment, que l'obra estructural dels murs, de pedra i calç, havia estat completada, si més no en gran part, i només faltaven alguns afegits –de fusta– que acostumaven a coronar totes les fortificacions. La crisi del comte de Foix, durà només uns mesos, però serví per agilitar les obres del Mercadal, on, com hem vist, algun tram encara no estava enllestit.

Disposem de diverses notícies sobre l'aspecte ja enllestit de les obres del mur el 1399, al sector de Savaneres, prop del lloc on havia hagut la *pedrera de Cugusachs*. El 5 d'abril, Guillema Canadella deixà en el seu testament una casa que tenia, a ponent, la casa de Joan Nespleda, i estava situada en el carrer Savaneres, prop del *Portal de Santa Clara* (ADG Pia Almoina, Girona

238). Aquesta informació ens permet descobrir la sortida del carrer cap al pla, més enllà de la muralla, mitjançant un portal, construït no feia gaires anys, que menava al pla i passava al costat del convent de Santa Clara, que havia quedat fora murs. És el primer i únic portal citat de la muralla del Mercadal en el segle XIV, però segurament no fou l'únic bastit. El 24 de juliol del mateix any s'esmentava un *hospitium* o grup de cases amb horts que tenia Margarida, esposa de Pere Quintana, situat al carrer de Savaneres –*àlies de Santa Clara*- i que limitaven a migdia i ponent amb el pati o camí de la muralla (ACSG Pab. Des., 123), sens dubte un espai lliure per permetre la circulació d'homes en cas de conflicte. Per això estava prohibit que les cases es recolzessin en la muralla. Finalment, el 19 de setembre d'aquell any, Guilleuma, esposa d'Arnau Bescanó, confessava a la Pabordia de Desembre que tenia un hospici amb eixida al carrer de Savaneres *que va al monestir de Santa Clara*: aquella eixida o pati limitava a migdia, part amb el camí de la Muralla del Mercadal i part amb l'eixida d'en Quintana, i a cerç, també en part, amb l'hospici de la citada Guilleuma Canadella (ACSG Pab. Des., 124). Els tres documents acabats d'esmentar eren contemporanis, i a més descrivien propietats contigües, la qual cosa ens permet descobrir un tram de la muralla i la seva relació amb les cases i carrers veïns, al sud del lloc on avui trobem la cruïlla entre la plaça de l'Hospital i l'avinguda de Jaume I. Dels altres portals de la muralla en tenim notícies una mica més tardanes; el 1407 s'esmenta el *Portal del Monar*, que acompanyava l'entrada del rec que venia de Salt i Santa Eugènia i el seu camí cap al Mercadal (ADG, Perg. Sant Feliu), on avui s'encreuen el carrer de la Sèquia i la Gran Via. No és fins al 1438 que s'esmenta el *Portal d'en Vila* (Freixas, 1980, pàg. 402-403), entre la plaça del mateix nom i la passadora de l'Onyar, però no pas com una obra nova, sinó ja existent; el portal se situava al sud-oest de l'actual plaça de Catalunya, molt a prop de les dites *Voltes d'en Vila*. Pel que fa al *Portal de Flassaders* o *de Santa Caterina*, obert cap al sud, en direcció a Barcelona, entre el carrer de Flassaders i dit Hospital, les notícies encara són més tardanes; no en trobem cap abans del segle XVI. Malgrat el retard de la seva cita, pensem que tots aquests portals ja funcionaven a final del segle XIV, en la mateixa època que hom citava el *Portal de Santa Clara*, quan l'obra general ja estava enllestida. Els *Portals de Santa Caterina, de Santa Clara i del Monar* eren imprescindibles, ja que connectaven el Mercadal i tota la ciutat amb les principals vies de comunicació cap a migdia i ponent, els camins de Barcelona, de Vic i de Salt.

Tampoc tenim notícies del *Portal de Figuerola*, cap al nord, fins ben entrat el segle XVI ni tampoc de les portelles que s'obrien cap a l'Onyar.

Malgrat aquestes magres informacions, disposem d'indicis valuosos sobre l'aspecte que presentaven aquests portals en la seva època fundacional. Concretament, el 1431 s'esmenta una *àpoca* o rebut sobre unes obres de reparació fetes al [...] *pontem constructum in vallo ante portalem vocatur de sancta Clara [...]* (AMG *Àpoques*, 25/37v.); és a dir, les obres del pont sobre el vall que hi havia davant el portal de Santa Clara. Sembla evident que el fossar o *vall* ple d'aigua resseguia tot el recorregut de la muralla; per tant, davant els portals calien ponts per travessar-lo.

Les obres de la muralla del Mercadal, com les de la resta de la ciutat, van ser considerades sempre d'un interès superior al local, car des del punt de vista dels monarques, afectaven tota la vegueria de Girona i els habitants, els qui no vivien dins el terme d'un castell tenien el dret de refugiar-s'hi en cas de perill. Aquest punt de vista justificava que s'exigís a les poblacions de la resta de la vegueria que no depenguessin de cap altra fortalesa, la seva contribució econòmica a les obres. Aquesta actitud va desplaure a moltes comunitats, que tractaren de resistir-se a les imposicions, sense gaire èxit. Ho podem veure, per exemple, el 1390, quan el rei Joan rebutjà l'apel·lació dels forans de la vegueria de Girona sobre la seva negativa a la contribució de les obres del Mercadal (Arnall, 2000, doc. núm. 372); una sentència d'uns mesos abans havia establert que els forans haurien de pagar en la proporció d'un sou i dos diners per cada tres sous que paguessin els habitants de la ciutat (Juliol, 2002, doc. núm. 56). També el 1402, el rei Martí imposà als habitants de la parròquia de Sant Martí Vell l'obligació de contribuir a les despeses de l'obra dels murs del Mercadal [...] *operibus menium et vallorum ravalli seu Mercatalli civitatis Gerunde [...]*, d'acord amb un manament reial de l'any anterior (Arnall, 2000, doc. núm. 429). Per tant, no sembla que les obres estiguessin aleshores enllestides del tot.

Després de 1402 no tenim més notícies sobre obres de muralles al Mercadal durant molt de temps. No sabem, per exemple, si els terratrèmols de 1427 i 1428 hi tingueren cap efecte; però potser la notícia citada d'obres de reparació del pont del portal de Santa Clara el 1431 en tingués relació. De fet, només en trobem una altra en la primera meitat del segle XV, concretament de l'any 1442, en què es tracta el finançament [...] *de les obres faedores en los murs nous, torres, valls, fortalicis, deffencions necessaries e útils [...]* en los murs nous de la

dita ciutat, *Mercadal e burch de Sant Pere [...]* (Juliol, 2002, doc. núm. 103), obres que havien tingut lloc el 1438 i que, pel context del document –*obres faedores en los murs nous*– semblen, més aviat, reformes o refaccions que no pas obra nova; opinió no compartida per Fernández i Trabal, que parla d'expropiacions de solars per construir murs nous al Mercadal el 1433 (Fernández i Trabal, 1995, pàg. 278); Iglésias és de la mateixa opinió (Iglésias, 2003, pàg. 47 i 64). Malgrat tot, sembla que a principi del segle XV els murs presentaven un aspecte enllestit i nou; per exemple, el 1409, quan s'esmentava una feixa d'hort situada a Cuguçacs [...] *dins las murallas novas [...]*, que limitava al sud amb [...] *la muralla migensant carrer allí passant [...]* (ACSG Sag. 2^a, Arx. III, 356). Sens dubte, cal considerar que aleshores ja les haurien acabat, si més no en els seus aspectes fonamentals –murs, torres, fossats i portals–, car els monarques, que havien tramès dotzenes de lletres reials a les autoritats de la ciutat, moltes de les quals tractaven sobre els murs del Mercadal entre 1368 i 1402, no en tornarien a enviar cap més durant molt de temps. Aquesta cronologia sobre l'obra de la muralla del Mercadal ja ha estat expressada per autors com ara P. Freixas [...] *Pel que fa al Mercadal [...] l'any 1368 hom disposà l'aixecament d'una nova muralla [...] l'obra no s'arribà a completar fins la darrerria del segle XIV i començaments del següent [...]* (Freixas, 1980, pàg. 396), o, també, C. Guilleré, autor de la monumental *Girona en el segle XIV*, on expressà una opinió semblant sobre els moments finals de la construcció de la muralla de Mercadal [...] *Els anys 1380 es van recaptar diverses talles particulars al Mercadal per al finançament de la muralla, que segurament no es va acabar abans del començament del segle XV [...]* (Guilleré, 1993, pàg. 498), en contrast amb l'opinió, com la ja expressada de Fernández i Trabal (*supra*) i altres autors, d'una continuïtat de les obres fins ben entrat el segle XV, que no cal confondre amb les reformes citades el 1442 o les importants reconstruccions que van caldre durant i després de la guerra civil de 1462 a 1472.

El mur del Mercadal –modificat notablement en alguns sectors sobre les especificacions inicials del seu recorregut, especialment al nord del Monar–, havia estat aixecat en tres etapes; la primera, entre 1368 i 1370, interrompuda per decisió reial; la segona, entre 1374 i 1376, viscuda per una ciutat amb senyals clars de recessió; la tercera, entre 1385 i 1389, però amb obres fins al 1402 (o una mica més tard), fou la de l'impuls definitiu i sembla fonamental per al tancament del tram meridional del mur, que en el seu recorregut final, des del portal de Santa Clara, travessava a migdia dels horts

del Corral, a l'alou de la Sagristia Segona, fins arribar a la riba de l'Onyar, tot seguint la riba nord del rec Cuguçacs; en canvi no disposem de gaires notícies sobre l'obra més al nord, el quart de circumferència que anava des del Monar fins a l'Onyar, al nord de la plaça de Sant Agustí. Una obra que culminà fonamentalment a causa de la constant tossuderia reial, encara que la conjuntura de diversos moments marcà aturades i arrencades, en què les causes militars, econòmiques i socials foren determinants.

LES INCÒGNITES; EL SECTOR NORD DE LA MURALLA DEL MERCADAL

Moltes de les dades –no pas escasses– que hem recollit en el text precedent parlen, o bé del mur del Mercadal com un tot, o bé del sector meridional del mur; a grans trets l'arc comprès pels trams que anaven des del rec Monar –o una mica més avall– fins a la riba de l'Onyar, a l'altura del rec de Cuguçacs. Però això ens planteja algunes preguntes, com ara: què hi ha del sector nord de la muralla? Quines són les possibles raons del seu oblit a les fonts escrites o arqueològiques?

El mur nord del Mercadal, que d'acord amb els capítols reials aprovats el 1368 havia d'anar fins al pont d'en Cardonet –avui de les Peixateries– acabà finalment molt més amunt, a la vora del tram final del rec de Figueroles, a l'extrem nord de l'actual plaça de Sant Agustí o de la Independència, un canvi de més de cent cinquanta metres cap al nord que no sabem quan es produí; que, d'altra banda, ha deixat un feble rastre documental en la citada referència a la controvèrsia de 1374 (*vid. supra*), però cap altre en l'abundant correspondència adreçada pels monarques a Girona durant el darrer terç del segle XIV. Tot aquest sector mai no s'arribà a urbanitzar, excepte els trams més propers a l'Onyar, i es mantingué com un espai d'hortes, tanmateix, amb algunes construccions com, per exemple, les cases, els patis i els horts que el 1384 Ramon Xammar tenia a l'*Horta de Figuerola*, a tocar de l'Onyar (ADG Pia Almoïna, 220), al lloc avui ocupat per la plaça de Sant Agustí, però sense cap esment a la muralla, que s'hauria de situar al nord, però potser el 1384 encara no hi era. En canvi, el document de l'*Estima* de 1535, encara esmenta la citada *horta d'en Xammar* i la limita, pel nord, amb la muralla (Canal et al., 1995, pàg. 33), la qual cosa ens diu que en el mur septentrional del Mercadal es bastí després de 1384, sense més precisions. Disposem d'una

relativa informació baixmedieval sobre la zona, concretament del darrer terç del segle XIV i principi del XV; molts documents pertanyents als arxius de Sant Feliu (la Pabordia de Juny) (ADG), la Sagristia Major i Segona de la Seu (ACSG) o la Pia Almoina (ADG), es refereixen a horts i recs situats a la zona, però cap d'ells situa o afronta cap propietat amb la muralla; però també cal dir que en la darrera dècada del segle XIV les fonts comencen a fer-se més escasses. En tot cas, sembla improbable que aquest sector de la muralla no s'hagués aixecat, també, en el darrer terç del segle XIV, o a començament del segle XV com a molt tard, ja que les referències de les Cartes Reials sempre esmenten el *mur del Mercadal* com una obra unitària, feta al mateix temps i, d'altra banda, tampoc no hem d'oblidar que hagués estat absurd deixar desprotegida la meitat nord del burg, aleshores la resta de l'obra documentada a la banda sud no hagués servit de gaire res. I difícilment podríem entendre la satisfacció expressada pel rei Joan en carta escrita el 15 de març de 1389, en què afirmava que les obres del mur del Mercadal s'havien enllestit (Coroleu, 1888, pàg. 99). Però aquesta opinió no és compartida per autors com ara Fernández i Trabal, que el 1995 escrigué [...] *L'obra emmuralladora de la segona meitat del segle XIV no va enllestir les fortificacions gironines. La construcció de la muralla del Mercadal, per exemple, va allargassar-se durant tot el segle XV. He documentat diverses expropiacions de solars amb aquesta finalitat durant l'any 1433 [...]*. (Fernández i Trabal, 1995, pàg. 278). Malgrat no tenir cap més notícia sobre les anunciades expropiacions, el fet de no disposar de cap referència a obres concretes al sector nord de la muralla, fa que l'afirmació expressada per Fernández i Trabal no pugui ser menystinguda. Per tant, caldran noves descobertes als arxius gironins, o la recerca arqueològica, per resoldre definitivament aquestes incògnites.

LES MURALLES DEL MERCADAL. L'ARQUEOLOGIA. DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES RELACIONADES AMB LES MURALLES

Les muralles del Mercadal foren enderrocades al llarg del primer terç del segle XX en un procés llarg i complex que sovint provocà disputes entre els propietaris de les defenses, l'exèrcit, i la corporació municipal, especialment per l'ús que s'havia de donar als espais alliberats, que constituïen ampls solars de gran valor en una ciutat que creixia precisament al seu entorn. Així,

mentre el sector alliberat pel tram occidental de la muralla va ser destinat majoritàriament a la construcció d'una gran via nord-sud que des de llavors vertebrava el centre de la ciutat, l'avinguda de Jaume I, els espais més discutits varen ser els baluards, que, construïts en el segle XVII, ocupaven amplis espais de terreny susceptible de ser edificat. La disputa va ser llarga i els darrers baluards no varen ser enderrocats fins a l'any 1932¹.

Tot i que actualment no queda res de l'alçat de les muralles del Mercadal, el seu aspecte ens és ben conegut, ja que són diverses les fotografies de principis de segle que il·lustren el seu aspecte immediatament abans i durant el procés de demolició. Altrament, en els darrers anys, diversos treballs arqueològics han permès documentar trams de les fonamentacions d'aquestes defenses i aprofundir en el seu aspecte i tècnica constructiva. Alguns dels estudis han posat al descobert part dels murs d'algun dels baluards, com el tram avui visible i ja conegut de la plaça del Lleó i que correspon al baluard de sant Francesc o un sector del de la Santa Creu, localitzat durant les obres de construcció de l'aparcament subterrani d'un hotel.

Tanmateix, el tram més llarg de muralla es va localitzar l'any 2005, durant les excavacions arqueològiques realitzades a l'entorn de l'antic Hospital de Santa Caterina, prèvies a la reconversió de tota aquella àrea en la seu de la Generalitat a Girona. A diferència dels dos sectors anteriorment esmentats i que corresponen a uns elements afegits a l'obra original en el segle XVII, en aquest cas, es va localitzar part del pany interior de la muralla del segle XIV.

La part descoberta durant les excavacions corresponia essencialment a la fonamentació del tram interior de la muralla, que estaria formada per un doble parament, amb un espai central farcit amb terra. El tram exterior i les torres associades es trobaven sota l'actual avinguda de Jaume I, mentre que l'interior transcorria per l'interior del solar de l'antic hospital, entre la cruïlla amb el carrer Joan Maragall i l'edifici de la Delegació d'Hisenda. Les excavacions varen permetre analitzar alguns elements que poden apropar-nos a l'evolució de part de les defenses del Mercadal, i, a més, varen posar al descobert una estructura que s'hi associava i que tot seguit passarem a descriure, ja que ens poden ajudar a obtenir una visió més completa de la construcció i evolució de les defenses.

¹ La muralla va acabar de ser definitivament enderrocada l'any 1936.

El primer que es va poder determinar és que els dos panys de muralla no eren paral·lels, almenys en aquest sector de migdia. Així, a l'extrem sud-est, els dos paraments es trobaven separats poc més de metre i mig, ja que la cara interna del parament exterior apareixia just al límit de la vorera actual. Per contra, a l'extrem sud-oest del solar, la zona més propera a l'actual edifici d'Hisenda, el pany interior s'anava obrint, tot entrant dins el solar de l'hospital, mentre que l'exterior mantenia l'orientació inicial, resseguint *grosso modo* la vorera de l'avinguda de Jaume I. Això feia que a la zona sud-oest, la separació entre ambdós paraments fos d'alguns metres. Aquesta progressiva separació ja era visible a la planimetria més antiga existent de la ciutat i que data del segle XVII, pocs anys abans que la muralla fos dotada de tot un seguit de noves defenses avançades.

De tota manera, ha estat la zona sud-est la que s'ha pogut investigar de manera més profunda.

En aquest sector es conserven un conjunt de murs de característiques similars i íntimament relacionats entre si. No es tracta simplement del llarg mur que conformaria el parament interior de la muralla, sinó que, formant-ne part integral, es va descobrir una estructura quadrangular que s'endinsava cap a l'interior de la ciutat.

Tota l'estructura era bastida seguint el mateix sistema constructiu. Primer es va realitzar una gran rasa al terreny, fins arribar al nivell natural, format per pedres de riu, rierencs i sorres. Posteriorment, la rasa es va farcir de morter i pedres, de tal manera que no només aquest material buidat a l'interior ha acabat conformant la fonamentació de l'estructura, sinó que el morter es va filtrar a l'interior del nivell natural i, ara, molts rierencs i còdols han quedat integrats com a part de l'estructura. De fet, la part conservada és precisament això, un fonament. Solament a la part superior d'alguns dels murs es conserven una o dues filades del que devia constituir el parament vist que era obrat amb blocs quadrangulars, integrats dins del massís del fonament i polits només per la cara externa. La primera filada constitueix una anivellació per crear una base planera damunt de la qual alçar el mur pròpiament dit. D'aquest, només se'n conserva una filada al mur 5. Dels altres murs, el 6, el 7 i l'1 conserven la filada d'anivellació, i els altres paraments ni tan sols aquesta. Aquestes filades de blocs treballats només es troben en aquells paraments que donaven a l'exterior de l'estructura (en el cas de la muralla, la banda de migdia que donava a l'interior de la ciutat).

*Gerona: Muralla enderrocada de la ronda del Dr Robert.
V. Fagnoli.*

Fotografia antiga de Fagnoli, on encara s'observa un tram de la muralla del Mercadal protegit amb torres. La imatge fou presa des de la banda nord de l'actual plaça Calvet i Rubalcaba.

Els murs presenten una amplada que oscil·la entre el metre i mig i els 2,2 m. L'alçària conservada és irregular, ja que si bé la superfície superior es troba tota a una alçària similar, amb desnivells que no superen els 0,20 m, la cota final de les fonamentacions varia, sobretot per la filtració dels materials abocats a la rasa que han acabat imbricant pedres i elements del subsòl al nou mur. Aquesta alçària és d'entre 1,20 m i 1,50 m. L'excepció és la paret que tanca l'estructura per migdia (6) que presenta una alçària de 0,70 m, degut, com veurem, a la seva peculiar funció.

A migdia d'aquesta estructura trobem diversos murs. Un d'ells (7), situat justament a migdia de l'estructura quadrangular, mostra una forma força irregular (sobretot als extrems occidental i oriental) i fonamenta a, escassament, 0,70 m de profunditat. Tot i haver estat descobert de manera parcial, els seus límits abruptes i mal acabats, així com la seva potència, inferior a la de les estructures de l'entorn, fan pensar més en una plataforma de reforç del terreny, associat segurament a la torre semicircular que s'havia de localitzar exteriorment en aquest sector, que a un veritable mur amb alçat. A la banda occidental, s'hi recolza un de similar de 0,90 m d'amplada i una

fonamentació de solament 0,70 m de potència (8) que forma part d'una fase molt més moderna de l'existència de les defenses i que cal relacionar amb la pròpia expansió de l'hospital de Santa Caterina. Al perfil de l'excavació que correspon a l'actual vorera nord de l'avinguda de Jaume I es localitzen sengles paraments a ponent i llevant del mur suara descrit que podrien configurar, com veurem, el pany exterior de la muralla. D'aquests murs solament se n'ha pogut apreciar la cara de tramuntana i en desconeixem tant el seu gruix com la seva aparença externa, ja que la cara visible originalment seria la de migdia, la que donaria a l'exterior de la ciutat medieval i moderna.

Menció especial mereix el mur 1, que corre d'est a oest a ponent de l'estructura quadrangular. Aquest es trobava molt malmès superficialment, ja que al seu damunt s'hi havien recolzat estructures pertanyents a les fases més modernes de l'hospital. En el mur s'aprecia un tall vertical que coincideix amb un canvi en la seva aparença externa. Així, la zona que resta més propera a l'estructura quadrangular (la de llevant) presenta un fonament exteriorment amb menys morter i on són molt visibles els rierencs i pedres abocats per conformar-lo, mentre que a la banda de ponent, el morter és molt més abundant i pràcticament no és visible cap pedra, si exceptuem els blocs de la filada que s'havia de veure. Això es pot deure a diverses raons. La primera és que atès que per construir la muralla hi devien treballar diverses brigades d'obriers, aquests emprassin sistemes lleugerament diferents i aquest sigui el punt d'unió del treball de dos equips. La segona és que la muralla fos malmesa en algun dels atacs que patí la ciutat i fos posteriorment reparada. La tercera seria que l'estructura quadrangular fos un element afegit *a posteriori* i que per fer-ho es tallés un tram de la muralla. Aquesta tercera possibilitat ens sembla la menys plausible, ja que aquest tall no s'aprecia al mur de la banda de llevant de l'estructura (5) i que conformaria la continuació de la muralla, que també s'hauria hagut de retocar per encaixar-hi el nou element.

FUNCIONALITAT DE LES ESTRUCTURES ASSOCIADES A LA MURALLA LOCALITZADES A L'ENTORN DE L'HOSPITAL DE SANTA CATERINA

La descripció de la funció exacta d'algunes de les estructures localitzades no resulta fàcil d'establir. Tot i que la seva relació amb la muralla és clara i, de fet, els dos llargs murs que d'est a oest se situen als laterals de l'estructura

quadrangular corresponen al seu parament interior (1 i 5), no ho és tant respecte a la funcionalitat de l'estructura quadrangular. De tota manera, la planimetria antiga ens hi pot ajudar.

A la ciutat de Girona els plànols més antics conservats corresponen a final del segle XVII. En diversos plànols a partir d'aquesta època apareix a la zona on ens trobem una estructura quadrangular que és descrita com un polvorí. Aquest element es recolza, per ponent, amb la part interior de la muralla. En canvi, en cap plànol apareix el mur que es perllonga des del polvorí cap a llevant. El curiós, és que a tots els plànols es pot observar com el mur del Mercadal presenta una gran amplada fins arribar precisament a aquest polvorí. A partir d'aquest punt, la muralla se'ns mostra com una estructura molt més simple amb un sol parament. A final del segle XIX a la planimetria ja no apareix tampoc el polvorí, sinó que la muralla fa un angle i perd gran part de la seva amplada, just on hauria d'estar l'estructura que ens interessa.

Així doncs, a què corresponen les estructures localitzades? L'estructura quadrangular és, sens dubte, la que apareix a la planimetria de l'època, descrita com el polvorí. Es tracta d'un element adossat al parament interior de la muralla, que se situaria a migdia i que en formava part ja en el moment de la construcció tot i que s'hi recolzi. Disposem de dos elements que ens refermen en aquesta resposta. Per una banda, l'estratigrafia interior de l'àmbit, de fet un simple farciment, va proporcionar materials del segle XIV

Pel que fa a la seva funcionalitat, és probable que inicialment actués com a element interior associat a una torre semicircular de la muralla que segons la planimetria s'havia de localitzar en aquest punt. La seva funció específica no és clara, ja que no sembla que les altres torres disposessin d'aquesta mena d'element interior. En algun moment indeterminat, la plataforma interior de la torre es va reforçar amb una massa de morter (7) que va escapar l'estructura quadrangular, fet que va obligar a construir un nou mur a la banda de migdia (6) per tancar l'estança, ara separada de la torre, i que potser des de llavors es va començar a emprar com a polvorí o amb qualsevol altra finalitat relacionada amb les necessitats de la defensa.

Per altra banda, resulta simptomàtic que el mur 5 que, situat a llevant, sembla solidari i, per tant, coetani a aquesta estructura quadrangular, ja no apareix a cap plànol del segle XVII o posterior, com si fos un element ja arrasat i obliterat. Una possibilitat és que aquest mur que correspon

clarament al pany interior de la muralla original, fos arrasat a mitjan segle XVII, quan s'aixecà el baluard de sant Francesc que feia aquest mur innecessari defensivament en quedar en un espai ja protegit per la nova defensa avançada, l'eliminació del qual permetia guanyar espai al solar de l'hospital. De fet, això és el que va passar dos segles més tard, quan per ampliar l'hospital amb una nova ala, es va enderrocar el polvorí i part del tram occidental del pany interior la muralla (1). Probablement, en aquell moment, a final del segle XIX, es construís el mur 8, que tindria com a única funció, tancar per migdia la muralla i contenir el farcit de terra que existia entre els dos panys i que havia quedat al descobert per l'enderrocament del mur original (1).

Així, sembla que a partir del segle XVII, aprofitant la construcció dels baluards, però sobretot a partir del segle XIX, alguns trams de la muralla interior del Mercadal varen començar a ser enderrocats per tal de guanyar espai intramurs, i les construccions, com succeeix amb l'hospital de Santa Caterina, s'adossen pràcticament a les velles defenses.

CONCLUSIÓ

El recinte murallat del Mercadal fou una obra d'iniciativa reial, aixecada més aviat gràcies a la tossuderia de Pere el Cerimoniós i els seus fills Joan i Martí, que no pas a la convicció i l'entusiasme dels gironins, obligats a participar en la seva construcció i gravats per nombroses *talles* durant una època de grans disturbis i crisis demogràfiques i econòmiques, amb la pesta com a gran protagonista.

La documentació relativament abundant aportada per la Cancelleria Reial sobre aquest afer, però també la continguda als arxius locals relacionada amb propietats o problemes concrets, ens ha permès aplegar una seixantena de documents que permeten restituir una imatge plena de llum i ombres. Llum, sobre procediments i formes de finançament de la construcció, així com la restitució de segments sencers del circuit murat, especialment a la part meridional. Per contra, les ombres són abundoses pel que fa al sector septentrional, al nord del rec Monar, on cap document permet albirar obres en el darrer terç del segle XIV, la qual cosa explica les reserves de diversos estudiosos sobre la seva construcció abans del segle XV. L'anàlisi arqueològica

dels petits trams que ha estat possible investigar confirma una obra unitària nascuda en el segle XIV, amb les lògiques transformacions esdevingudes amb el pas dels segles, fins a la seva definitiva desaparició en els primers decennis del segle XX.

ARXIUS

- ACA = *Arxiu de la Corona d'Aragó*.
ACSG = *Arxiu Capitular de la Seu de Girona*
ADG. = *Arxiu Diocesà de Girona*
AHG = *Arxiu Històric de Girona*
AMG = *Arxiu Històric Municipal de Girona*.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL, R. d' (1972). *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*. Barcelona 1972.
- ARNALL, M. J. (2000). *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515)*. Girona.
- BOADAS, J. i D. IGLÉSIAS (2001). *La muralla de Girona. Fotografies 1877-2002*. Girona.
- CANAL, J., E. CANAL, J. M. NOLLA i J. SAGRERA (1995). *La ciutat de Girona l'any 1535*. Girona.
- CANAL, J., E. CANAL, J. M. NOLLA i J. SAGRERA (2003). *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*. Girona.
- CHÍA, J. (1888). *Bandos y bandoleros en Gerona. Apuntes históricos desde el siglo XIV a mediados del XVII*. Girona.
- COROLEU, J. (1888): *Noticias históricas sobre los muros de Gerona*. "Asociación literaria de Gerona. Certamen de 1887" (Girona), pàg. 73-132.
- COSTA, M. M. (1975): *Els antics ponts de Girona*, "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses", XXII (Girona), pàg. 131-148.
- FABRE, J. (1986). *Girona entre 4 rius. L'origen dels carrers i barris de la ciutat*. Girona.
- FERNÁNDEZ TRABAL, J. (1995). *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona (1267-1533)*. Barcelona.
- FREIXAS, P. (1980): *Girona medieval: muralles i ponts*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", XXV-I (Girona), pàg. 395-406.
- GUILLERÉ, C. (1980): *Aspects de la société géronaise a la fin du XIVème siècle. Approches topographique et professionnelle à travers le registre de la taille de 1388*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins", XXV-I (Girona), pàg. 333-355.
- GUILLERÉ, C. (1993). *Girona al segle XIV*. Girona.
- GUILLERÉ, C. (1994). *Girona al segle XIV*. Girona.

JOSEP CANAL, EDUARD CANAL, JOSEP M. NOLLA, LLUÍS PALLÍ, JORDI SAGRERA (HUG, GIRONA)

GUILLERÉ, C. (2000). *Llibre verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*. Girona.

GUILLERÉ, C. (2006): *La fiscalité d'une ville catalane à travers la correspondance royale (XIII-XV siècles); l'exemple géronais*, "Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales" (a cura de M. Sánchez i D. Menjot). Madrid, pàg. 318-334.

IGLÉSIAS, D. (2003). *La muralla de Girona. De l'origen a l'enderrocament*. Girona.

JULIOL, G. (2002). *Llibre vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*. Girona.

MADURELL, J. M. (1965): *Las obras de las murallas de Gerona (1362-1685). Notas documentales para su historia*, "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses", XVII (Girona), pàg. 331-372.

PLA CARGOL, J. (1953). *Plazas fuertes y castillos en tierras gerundenses*. Girona.

SALRACH, J. M. (1993): *Bases materials de l'Estat a l'època carolíngia. L'exemple dels comtats catalans*, "El poder de l'Estat: evolució força o raó. Segones jornades de Debat. Centre de Lectura de Reus", Reus, pàg. 51-96.